

## امکان‌سنجی به کارگیری رهیافت‌های توانمندسازی و بهسازی در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی (نمونه مطالعاتی: محله چمن کرمانشاه)<sup>۱</sup>

محمد جواد بلخی\*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۱۲/۱۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۲/۱۷

### چکیده

باکسترش روزافرون شهرنشینی و برخلاف توسعه تکنولوژی و تدابیر مدیریتی روزبهروز معضلات شهری افزایش می‌یابد. یکی از زمینه‌های ناپایداری شهری بهویژه در کشورهای درحال توسعه، گونه‌ای از سکونت با مشکلات فراوان و موسوم به اسکان غیررسمی است. فشارها و تهدیدهای این نوع سکونت برمجیت و کالبد شهری را اگر با خطرات ناشی از ناپایداری کالبدی، که تهدیدی جدی برای ساکنان و سایر شهروندان می‌باشد را در نظر بگیریم لزوم توجه و برنامه‌ریزی برای ساماندهی وضعیت فعلی و جلوگیری از گسترش این سکونت‌گاه‌ها درآینده عیان می‌گردد. در سال‌های اخیر و با تعیین‌گردن و رویکرد مواجهه با معضل اسکان غیررسمی در جهان و توجه به بهسازی و توانمندسازی این محلات، در ایران نیز سیاست‌های همانند با ابزارهایی مانند خودیاری اهالی، تسهیلات بانکی و اعتبارات دولتی مورد تأکید قرار گرفته است. شهر کرمانشاه به عنوان یکی از شهرهای درگیر با معضل اسکان غیررسمی دارای اسکان‌های متعدد نامتعارف است که یکی از این اسکان‌های غیررسمی به نام محله چمن دارای مشکلات فراوانی است. با انجام مطالعات از طریق مدارک و اسناد موجود و همچنین توزیع پرسشنامه، به جمع‌آوری اطلاعاتی درباره مشکلات موجود و وضعیت ساکنان محله پرداخته است و با تحلیل داده‌ها و استفاده از تجربیات توانمندسازی و بهسازی در ایران و سایر نقاط جهان بررسی و امکان‌سنجی این سیاست‌ها در نمونه موردی و پیشنهاد راهبردهایی مناسب جهت ساماندهی نمونه موردی پرداخته شده است. از نتایج بدست آمده این پژوهش می‌توان به این مهم اشاره کرد که انجام توانمندسازی و بهسازی محله در گروی تعیین‌گردن ساکنان و جلب اعتماد آنان است و با انجام این امور می‌توان به افزایش رفاه و پایداری اقتصاد شهری شهروندان و ساکنان امیدوار بود.

### واژگان کلیدی

ساماندهی اسکان غیررسمی، توانمندسازی، بهسازی، محله چمن کرمانشاه

Email: javadbalkhi@yahoo.com

\* کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران.

۱- مقاله حاضر مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد محمد جواد بلخی به راهنمایی دکتر کیانوش ذاکرحقیقی با عنوان "بهسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی با تأکید بر پایداری کالبدی و محیطی" (نمونه موردی محله چمن شمالی کرمانشاه) است که در بهار ۱۳۹۲ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان ارائه شده است.

## بیان مسئله

اسکان غیررسمی یکی از چهره‌های باز فقر شهری است که در درون یا مجاور شهرها به شکلی خودرو، فاقد مجوز ساختمان و برنامه-ریزی رسمی شهرسازی، با تجمعی از اقشار کم‌درآمد و سطح نازلی از کمیت و کیفیت زندگی شکل می‌گیرد با توجه به نارسا بودن اصطلاح حاشیه‌نشینی و آلونک‌نشینی برای کلیه اشکال این پدیده، اصطلاح اسکان غیررسمی بکار می‌رود. از این‌رو اصطلاح اسکان غیررسمی شامل حاشیه‌نشینی و اشکال متعدد است (کمان رویدی، ۱۳۷۷: ۱۹). در کشورهای جهان سوم به دلیل تحولات اقتصادی در نظام تولید که در طی دهه‌های اخیری روز پیداکرده غالب مردم که قبلاً در روستاهای اسکان داشته‌اند، دست به مهاجرت گستردۀ به شهرها زده‌اند و در محله‌های مهاجرپذیر که عموماً در حاشیه شهرها رشد کرده، سکنی می‌گزینند (قرخلو و میر، ۱۳۸۶: ۱۱۳). سابقه ایجاد اسکان غیررسمی در ایران به حدود ۸۰ سال قبل باز می‌گردد. آنچه در ایران رخ داد نه برخاسته از شرایط و ضرورت‌های داخلی، بلکه توسعه بروزنا و در ارتباط با نیاز مراکزی بود که فرسنگ‌ها دور بودند و برای ادامه‌ی بقای نظام اقتصادی خود نیازمند افزودن نقاط و محدوده بیشتری به حوزه نفوذ خود بودند؛ این وضعیت سرنوشت مشترک بسیاری از کشورهای توسعه‌نیافقه بود. نتیجه آن شد که شهرها بدون ارتباط باهم به صورت گستته در جهت اراضی نیاز سرمایه‌داری و برای مصرف، رشد خود را آغاز کردند (ایران‌دوست، ۱۳۸۹: ۱۵۷-۱۵۶). اسکان غیررسمی در ایران به دلیل فرایند سریع شهرنشینی بعد از اصلاحات ارضی، به یک معضل جدی شهرهای بزرگ به خصوص کلان‌شهرها تبدیل شده و با وجود به کارگیری روش‌های مختلفی همچون تخریب، محرومیت قانونی و عدم امکان دسترسی به شبکه‌های زیربنایی، روزبه روز بر گسترش محدوده و ابعاد مختلف آن افزوده شده و هم‌اکنون بعد از موفقیت‌های جهانی سیاست توانمندسازی در حاشیه شهرها، ایران نیز به کارگیری این سیاست را در کلان‌شهرها در دستور کار قرار داده است (پیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۱). کرمانشاه از جمله شهرهایی است که رشد سریع شهرنشینی را در چند سال گذشته تجربه کرده و در حال حاضر این شهر با پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی مواجه است. سکونتگاه غیررسمی چمن در حاشیه غربی کمرنگی کرمانشاه و در غرب سکونتگاه غیررسمی کولی آباد قرار دارد و در میان سکونتگاه‌های غیررسمی کرمانشاه دارای وضعیت نامناسب است. ناحیه مذکور با تجمع اقشار کم‌درآمد و نابسامانی‌های مدیریتی دارای مشکلات عدیده زیست‌محیطی، جرم و بzechکاری است. این سکونتگاه از محدود سکونتگاه‌های غیررسمی کشور است که علیرغم نا مطلوبیت محیط (قرار داشتن در مسیل) و عوامل تعیین‌کننده‌ای همچون نامطلوب بودن منابع تأمین آب و کمبود زیرساخت‌ها شکل‌گرفته است. همچنین این محله شاهدی است بر نقض اصول مطرح در سند ملی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی (مصوب ۱۳۸۲ هیئت‌وزیران)، چراکه بخشی از این سکونتگاه در بهمن ۱۳۸۷ تخریب گردید. به باور آگاهان مسائل شهری و اجتماعی، پاسخ به مسئله اسکان غیررسمی در پذیرفتن واقعیت موجود این اسکان نه به سبب "راه اندختن جرم و جنایت و آسیب‌های اجتماعی" بلکه به سبب عدم پاسخگویی به نیاز مبرم مسکن گروهی از هموطنان تهیّدست در برنامه‌های اجراسده کشور است که می‌باید با حمایت و هدایت بخش‌های دولتی و عمومی و انگیزش توان درونی این اجتماعات به راه حلی بهینه در شرایط کنونی دست پیدا کند. این انگیزش دوسویه، که در واقع با ظرفیت‌سازی ناشی از به رسمیت شناختن حق سکونت حاصل می‌گردد، گام نخست برای توانمندسازی ساکنان محسوب می‌گردد. و توانمندسازی ساکنان سکونتگاه غیررسمی بالنگیزه‌ی ساماندهی می‌تواند با محوریت بسیج آنان برای بهسازی و ارتقاء شرایط محیطی و کالبدی، جامه‌ی عمل بیوشد و در این فرایند به تدریج زمینه‌ی یکپارچگی همه‌جانبه‌ی اجتماعی -اقتصادی و کالبدی با شهر فراهم گردد. نگارنده‌گان جهت ساماندهی این سکونتگاه غیررسمی، شیوه بهسازی و ارتقای شرایط محیطی و کالبدی را پیشنهاد می‌کنند و هدف خود را بهتر کردن شرایط زندگی در این محله و ارتقای سطح زندگی ساکنان به سطح زندگی دیگر شهر و دنیا شکنند. لذا برای شناخت عناصر و اجزای بهسازی به دیدگاه سازمان ائتلاف شهرها مراجعه گردیده است (Cities Alliance, 1992: 2).

- ایجاد یا اصلاح زیرساخت‌های اصلی از جمله شبکه آب، ایجاد یا نوسازی شبکه جمع‌آوری و دفع پساب‌ها و فاضلاب و جریان آب‌های سطحی، سیلاب‌ها، برق و روشنایی عمومی.
- حذف کردن و یا کاهش خطرات محیطی وابین کردن محیط.
- ایجاد محرک‌هایی برای مدیریت و حفظ ساختار اجتماعات محلی.
- ساخت یا نوسازی تسهیلات اجتماعات محلی نظیر مهدکودک‌ها، ایستگاه‌های بهداشتی، فضای باز اجتماعی.
- قانونی کردن و به رسمیت شناختن حق سکونت.
- بهبود برخورداری از مسکن (شاخص‌ها).
- جابجایی در صورت ضرورت و پرداخت خسارت برای تعداد محدودی از ساکنان که برای بهبود شرایط سکونتگاه زندگی‌شان دچار لطمeh می‌شود.
- بهبود دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی و آموزش، همچنین برنامه‌های حمایتی برای پرداختن به امنیت، خشونت و غیره.

- ارتقای فرصت‌های درآمدی از طریق آموزش و ترویج خرد صندوق‌ها.

### رویکردهای پایه در بخورد با اسکان غیررسمی

از آغاز فراگیر شدن پدیده اسکان غیررسمی در آغاز قرن بیستم، همواره حکومت‌ها در سطوح کلان به دنبال راه حل‌هایی برای این پدیده بوده‌اند که این راه حل‌ها بنابر شرایط محلی و میزان قدرت حاکمان متغیرت بوده است، تا ابتدای دهه ۱۹۷۰ تحت تأثیر نگرش لیبرالی، حداقل دخالت دولت در امر مسکن و همچنین پدیده بدمسکنی و سکونتگاه‌های غیررسمی دستور کار بسیاری از دولت‌ها بود. بر این اساس نادیده گرفتن غالباً با این فرض بود که این سکونتگاه‌ها اجتناب‌ناپذیر و اما پدیده‌ای گمرا هستند که با توسعه‌ی اقتصادی و به مرور زمان مشکل آن‌ها برطرف خواهد شد. در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ میلادی دوران اوج و فراگیری شیوه حذف و تخليه اجرایی بخصوص درکشورهای با نظام متمرکز سیاسی و حکومت‌های خودکامه‌ی بی‌توجه به مردم‌سالاری یا کشورهایی که در حکمرانی و مدیریت شهری ضعیف بودند، است. در این روش منطقه‌ی غیررسمی یا زاغه‌ای تخریب می‌شود به طوری که شکل قبلی خود را از دست می‌دهد و فقط واحدهایی که دارای شرایط مناسبی برای زندگی هستند حفظ می‌شوند (هیراسکار، ۱۳۷۶: ۱۱۴). ترتر بر اساس تجربه‌ای که در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در پرو اندوخت، تأکید کرد خانواده‌ها مسکن خود را باتوجه به درامد و پسانداز و با اتکا به نیروی کار خود به نحو فزاینده‌ای اصلاح می‌کنند، او ایدئالیسم اجتماعی رادرقالب حمایت از طرح‌های دولت‌دار مکان‌خدمات و تا حدی طرح اصلاح محلات فقیرنشین ارایه کرد (Pugh، ۲۰۰۰: 327-326) البته این روش هزینه را افزایش می‌دهد و با توجه به متولی بودن دولت‌ها برای ساخت با مشکل مواجه است که (UNESCAP، 2001: 4) البته پیام اصلی تر نزیر این بود که دولت‌ها باید خودبیاری خودانگیخته را سازمان‌دهی کنند و دولت‌ها خودبیاری حمایتشده (Aided Self-Help) را تسهیل و ایجاد کنند. که متأثر از این نظرات، خودبیاری حمایت‌شده در سه شکل اصلی ارتقا بخشی و بهسازی زورآباده، طرح‌های مکان و خدمات و طرح‌های مکان و خدمات و طرح‌های مسکن هسته یا خانه‌سازی کانونی نمود یافته (باترواپویانز، ۱۳۸۴: ۲۳۰). از دهه ۱۹۶۰ به بعد با مشاهده‌ی استمرار و تشید روند مستله‌ی مسکن باعث شد تا سیاست‌مداران، مدیران، اندیشمندان و برنامه‌ریزان شهری توجه خاصی به این موضوع داشته باشند. لذا مؤسسات ویژه‌ای برای حل مسکن کم‌درآمدها ایجاد شد و برنامه‌ی خانه‌سازی اجتماعی یا به عبارتی ساخت واحدهای مسکونی ارزان قیمت ویژه‌ی کمدرآمدان شهری سیاست سیاری از کشورهایی که با پدیده حاشیه‌نشینی روبرو بوده‌اند قرار گرفت (صرفی، ۱۳۸۱: ۷). از دهه ۷۰ رویکرد جدیدی که به شیوه ارتقا بخشی (بهسازی) شهرت یافت رواج پیدا کرد. از جنبه مدیریتی - سیاسی، رویکرد ارتقا بخشی برآمده از این تفکر مشهور است که "اگر نمی‌توانید با آن‌ها مبارزه کنید، به آن‌ها بیرونید"، که به نوعی بر ناچاری مدیریت در پذیرش واقعیت سکونت‌گاه‌های غیررسمی و لزوم ارائه برنامه‌های قابل‌پذیرش و اصلاحی و بهسازی با توجه به وضعیت موجود دلالت دارد (UNESCAP، 2001: 7). توانمندسازی راهبردی نوین که از دهه ۱۹۸۰ میلادی درکشورهای آمریکای لاتین، آفریقا و آسیا مورد استفاده قرار گرفته است که سعی دارد هم ضعف‌های روش‌های روش‌های گذشته مانند نادیده گرفتن اقتصاد خانوار و عدم استفاده از توان جمعیتی را بپوشاند وهم قابلیت استفاده برای سکونت‌گاه‌های موجود را داشته باشد. بنابراین بر توانایی درونی حاشیه‌نشینان و حمایت‌های بیرونی از طرف دولت متكی است (پورمحمدی و جهان‌بین، ۱۳۸۸: ۳۸).

### پیشینه پژوهش

از سال ۱۹۵۰ پژوههای مرتبط با حاشیه‌نشینی در جهان مطرح شد که تحلیل‌های متفاوتی را در برداشت. محققان و نظریه‌پردازان زیادی در سراسر جهان به پژوهش و تحقیق در این مورد پرداخته‌اند که در اینجا به ذکر تعدادی از آن‌ها می‌پردازیم: گیلبرت سکونت‌گاه‌های غیررسمی را محصول توزیع ناعادلانه قدرت، ثروت و خدمات در سطوح ملی و منطقه‌ی می‌داند که این امر در کشورهای جهان سوم وضعیت حادتری نسبت به کشورهای پیشرفته به وجود آورده و به این نتیجه رسیده که این سکونت‌گاه‌ها در ایجاد مسکن، اشتغال، آموزش و بهداشت وضعیت ناگواری را بر شهر اصلی تحمیل نموده‌اند (Gilbert, 1994: 68). جان ابوت در کتاب خود تحت عنوان (ارتقاء سکونت‌گاه‌های غیررسمی جهت تلقيق آن‌ها با شهر رسمی) بایان این که ناهمانگی‌های فرهنگی، تفاوت در شیوه زندگی حاشیه‌نشینان شهرنشین، پایین بودن سطح سعادت، تغییر ماهیت حرفة و زندگی حاشیه‌نشینان در شهر شده و افزایش ناهمانگی‌های اجتماعی سبب افزایش بزهکاری و تفاوت آن‌ها با شهر اصلی می‌شود، این وضعیت آن‌ها را از تبدیل به نقطه شهری و هویت‌یابی زندگی شهری بازداشته است (Abbott, 2000: 18). لانا و هیراسلس در مطالعه‌ای از وضعیت سکونت‌گاه‌های غیررسمی در جاکارتا به این نتیجه رسیدند که ساکنان این سکونت‌گاه‌ها در ابتدای تشکیل خود از یک انسجام اجتماعی و فرهنگی محکمی برخوردارند ولی به مرور زمان و در اثر تبادلات شدید فرهنگی با مادر شهر خود به یک تمایز فرهنگی و اجتماعی در درون خود دست می‌یابند. به باور آن‌ها این تمایزات را باید در چارچوب اشاعه و گسترش فرهنگ، ثروت و خدمات از مادرشهر به پیرامون برسی کرد (Lana&Heracles, 2002). درکشور ایران با فراگیرشدن مباحث نظری ساماندهی و بهسازی برنامه محور، پژوهشگران با رویکرد روش گرا، به ارائه برنامه‌هایی بهمنظور ساماندهی

سکونتگاه‌های غیررسمی مبادرت ورزیدند (پوراحدم، ۱۳۸۹: ۳۱). محمد میره در پژوهشی با عنوان "بررسی و ساماندهی اسکان غیررسمی شهر قم" در خصوص علت شکل‌گیری سکونتگاه غیررسمی به این نتیجه رسیده که «اسکان غیررسمی در کشورما، همگام با دیگر مشکلات شهری، از گسیختگی اقتصادی (وجه اول) و گسیختگی اجتماعی (وجه دوم) گسیختگی ارتباط شهر و روستا و همچنین به هم ریختن پیوند ارگانیک سلسله‌مراتب سکونتگاهی در عرصه جغرافیایی (وجه سوم) کشورمان با مباشرت دولت به وجود آمده است.» (میره، ۱۳۸۴: ۱۲).

حاتمی نژاد و همکار با بررسی تطبیقی برخی شاخص‌ها در دو سکونتگاه‌غیررسمی اطراف تهران (حصار امیر و شهرک انقلاب) به این نتیجه رسیده‌اند که این سکونتگاه‌ها با توجه به شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در وضعیت نامطلوبی بوده و با شهر اصلی اختلاف چشمگیر دارند و این مسئله با مقایسه شاخص درآمد ساکنان این اسکان‌ها که موجب بالا رفتن میزان تراکم نفر در اتاق و تأمین خدمات زیربنایی از طریق غیرقانونی و همچنین وضعیت نامطلوب سرانه‌های مختلف مسکونی، آموزشی، بهداشتی، فضای سبز و ورزشی در سکونتگاه‌های موردمطالعه حاصل آمده است (حاتمی نژاد و حسین اوغلی، ۱۳۸۸: ۲۶). شفیعی و همکار با انجام پژوهشی با عنوان "بررسی رابطه توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی نمونه: ساکنان محله غیررسمی شمیران نو" کلید دستیابی به پایداری اجتماعی در این اسکان غیررسمی را استفاده از سرمایه اجتماعی غیررسمی و اتصال مردمی به نهادهای رسمی می‌دانند و برنامه‌هایی که توسعه‌یافتنگی فردی را به توسعه‌یافتنگی اجتماعی تبدیل کند را برنامه ظرفیتسازی مناسب به شمار می‌آورند (شفیعی و شفیعی، ۱۳۹۱: ۱۵۹).

از آغاز توجه به اسکان غیررسمی به عنوان یک مسئله شهری فراخور زمان و بنا به شرایط اقتصادی و اجتماعی و حتی سیاسی؛ درجای جای جهان رویکردهای مختلفی برای حل این مسئله در دستور کار بوده است. در دوره‌ای و تحت تأثیر شرایط مصالح سیاسی تشکیل و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در آمریکای لاتین و آسیا (لیما، آنکارا، کاراکاس) در دوره‌های مختلفی نادیده گرفته شد (گلبرت و گاکلر، ۱۳۷۵: ۲۴۲). پس از این دوره و به خصوص در کشورهای دیکتاتور و نظامهای دیکتاتور محافظه کار و بانگرش پدرسالارانه رویکرد تخریب و حذف اجرایی در دستور کار قرار گرفت که تجربه این نوع برخورد را در نقاط مختلف جهان می‌توان به خاطر آورد از جمله مانیل، نایروبی، سئول، تهران و... هرچند این شیوه در حال حاضر منفورترین شیوه به شمار می‌رود گرچه نمونه‌هایی مانند جایه‌جایی خودخواسته و بر اساس مذاکره، متصرفان حوزه اطراف خط آهن در فیلیپین و هند نیز وجود دارد که بر اساس همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد، غیردولتی و دولتها شکل-گرفته و اثرات سوء بازستانی و جایه‌جایی را به حداقل رسانده است (وزرای مسکن و شهرسازی آسیا و اقیانوسیه، ۱۳۸۷: ۱۰۹). خودیاری شیوه‌ای است که به خصوص در آفریقا و آمریکای لاتین انجام گرفته و می‌گیرد. در این قاره‌ها دیوارهای ساخته شده از نی به چوب و سپس به دیوارهای آجری یا سیمانی بدل شده‌اند. برنامه‌های مسکن عمومی ابتدا در کشورهای جنوب شرق آسیا رواج یافت، برنامه خانه‌سازی عمومی سنگاپور، آغاز این شیوه بود و به طور متناسب این شیوه ادامه داشته است؛ برنامه خانه‌سازی دولتی نیجریه، مصر، کنیا، فیلیپین، پاکستان ناتوانی دولتها را در تامین اعیان و یارانه‌ی لازم برای تمام نیازمندان روشن کرد (چیما، ۱۳۷۹: ۱۶۱). نخستین طرح مکان و خدمات با حمایت بانک جهانی در داکار سنگال و در حاشیه شهر که زمین ارزان بود، به اجراد آمد (لاکویان، ۱۳۶۴: ۳۵). در کشور عربستان به دلیل هجوم تعداد زیاد جمعیت روستایی و بیابانی به شهرها، که منجر به گسترش حاشیه‌نشینی و مساکن غیر برنامه‌ای بود، برنامه‌ای گستردۀ آغاز گردید و در مجموع دریست سال اخیر ۱۲۰.۰۰۰ قطعه زمین با مساحتی بین ۴۰۰ تا ۹۰۰ مترمربع، همراه وام‌های بیست‌ساله با بازپرداخت ۸۰٪ به وسیله شهرداری به افراد دارای شرایط واگذار گردید (جوان، ۱۳۸۴: ۶۹). اما در تانزانیا و زامبیا زمین بدون خدمات به اجرا در آمد (شوگل، ۱۳۸۲: ۴۹). برنامه بهسازی کامپونگ<sup>۱</sup> اندونزی از جمله نمونه‌هایی موفق در بهسازی است که در پی آن برنامه‌های تکمیلی دیگری مانند برنامه هماهنگ توسعه زیرساخت‌های شهر، ارائه شد. نسل جدید این پروژه‌ها با حضور فعال تر حکومت شهری، مشارکت بیشتر و مسئولیت فرازینده‌تر ساکنان محلی و با حمایت برنامه‌های دیگر برای انسجام بین برنامه‌هایی کالبدی، مالی و اجرای زیرساخت‌های شهری طراحی و اجرا شد (وزرای مسکن و شهرسازی آسیا و اقیانوسیه، ۱۳۸۷: ۱۰۶). در پروژه بهسازی سکونتگاه‌های غیررسمی کنیا<sup>۲</sup> که باهدف بهبود شرایط زندگی و معیشت جوانان اسکان‌های غیررسمی و از طریق آموزش‌های حرفه‌ای، کارآموزی و مهارت ساخت‌وساز انجام شد، در سال اول اجرای برنامه در مجموع سیصد نفر از شش سکونتگاه غیررسمی در کارهایی مرتبط با آموزش خود مشغول گردیده‌اند (UN-HABITAT, 2008) در خصوص توامندسازی تجربیات مختلفی در زمینه‌های گوناگون وجود دارد؛ در شیرآباد زاهدان فقط با بهره‌گیری از انگیزه بسیار بالا در نزد مالکان برای صدور سند مالکیت، ساکنان داوطلبانه به تخریب بخش‌هایی از بافت محله پرداختند و بدین ترتیب بیشتر از ۶۰ هزار مترمربع زمین برای مصارف عمومی و تعریض معاابر تأمین شد (پیران، ۱۳۸۲: ۲۲). دفتر توسعه‌ی جامعه شهری تایلند (UCDO)<sup>۳</sup> با ایجاد صندوق‌های خرد و ام بهره به وسیله ساکنان و سازمان‌های بخش خصوصی با حمایت و هدایت‌گری دولتها که به‌قصد افزایش توان مالی ساکنان تأسیس و پیگیری گردید تجربیات موفقی در این خصوص دارد (Mitlin &

2.Kampung

3.Kenya Slum Upgrading Project (KENSUP)

4.Urban Community Development Office

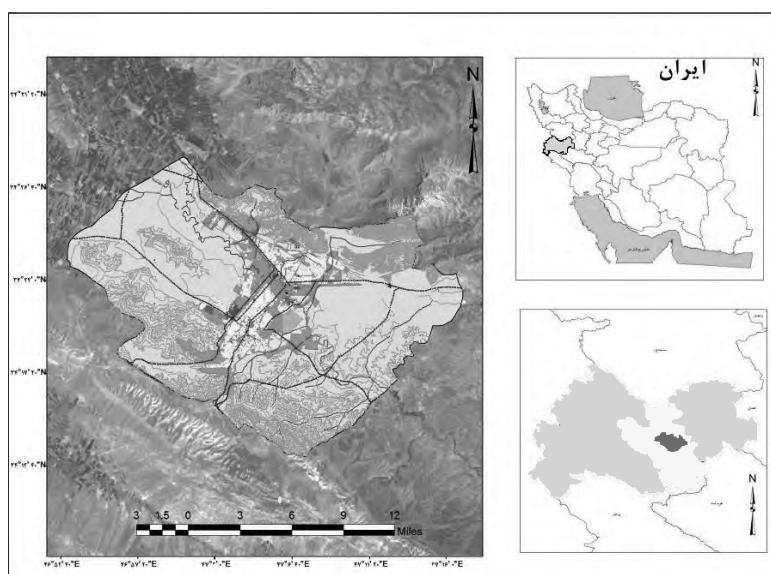
Satterhwaite, 2004: 53-26) گروه ویکتوریا منگ<sup>۶</sup> در آفریقای جنوبی که توسط عدای از زنان که در همسایگی هم بودند تأسیس و اقدام به ایجاد صندوق پسانداز مسکن کردند و با پساندازهای اندک خود در مدت پنج سال ۱۴۰ منزل با کیفیت خوب ایجاد نمودند (Ibid: 197-200).

## روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق در بررسی حاضر از نوع توصیفی و تحلیلی و به صورت مطالعه تطبیقی و مقایسه‌ای بین وضعیت زندگی ساکنان محله چمن و سایر شهرهای کرمانشاهی بوده است. روش جمع‌آوری اطلاعات نیز در این پژوهش در دو قسمت کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است. برداشت میدانی از طریق نمونه‌گیری و با استفاده از پرسشنامه انجام شده است. برای نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. در تحقیق حاضر ۱۲۰ نمونه مورد پرسش قرار گرفتند. لازم به ذکر است که تا زمان نگارش این مقاله آخرین داده‌های بروز موردنیاز در این تحقیق برای سال ۱۳۹۰ در سطح شهر کرمانشاه وجود داشت که از نتایج آمار همان سال استفاده گردیده است.

### ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه

شهر کرمانشاه به مثابه دو میان شهر بزرگ و پرجمعیت منطقه‌ی غرب و شمال غربی کشور (پس از تبریز) و بزرگ‌ترین شهر استان کرمانشاه، در میان مراکز استان‌های کشور (پس از تهران، مشهد، تبریز، شیراز، اصفهان، اهواز و قم) در رده‌ی هشتم جمعیتی جای دارد. این شهر در گذشته به عنوان یک شهر مهاجرپذیر در منطقه معرفی گردیده است این مهاجرپذیری در دهه ۱۳۵۵-۱۳۶۵ شدت زیادی داشت. افزایش جمعیت در شهر کرمانشاه که موجب توسعه و گسترش تدریجی شهر گردید و سبب شد که فاصله شهر و روستاهای مجاور شهر کاهش یافته و به تدریج این روستاهای شهر ادغام شده و جزوی از کالبد شهر محاسبه گردند و علاوه بر آن اسکان‌های دیگری در حاشیه شهر ایجاد گردند بر این اساس ۱۳ اسکان نامتعارف در کرمانشاه قابل تشخیص است. محله چمن با مساحتی در حدود ۱۱/۶۴ هکتار (۰/۰۰۱۲٪ از مساحت شهر در سال ۱۳۹۲) در حاشیه غربی کمرنگی شهر کرمانشاه واقع شده است. در این شهر کمرنگی غربی محله چمن را از شهر جدا کرده است. هسته‌ی اولیه این محله بلوک‌های مستطیل شکل منظمی است که به موازات کمرنگی و طی سال‌های بعد از انقلاب اسلامی احداث گردیده است. بخش اصلی محله بر روی قسمت مرتفع (تپه‌ای) قرار دارد و عمده‌تاً کوهچه‌های آن شرقی- غربی و موازی بوده که همگی با شیب بسیار تند به سمت معبور اصلی محله کشیده شده‌اند. بخش شمالی این محله مساحتی در حدود ۱۵/۹۲ و در عمق دره و به سمت شمال احداث شده بود که به علل مختلف شورای تامین استان پس از جلسات متعدد تصمیم به تخریب این بخش گرفت و در بهمن ۱۳۸۷ منطقه موردنظر تخریب گردید. اطلاعات جمعیتی این محله و شهر کرمانشاه بر اساس نتایج سرشماری سراسر نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، در (جدول ۱) آمده است.



شکل ۱- موقعیت جغرافیایی استان کرمانشاه- شهر کرمانشاه

### 5. Victoria Mxenge

۶- زن سیاهپوست فعال عرصه‌ی حقوق اجتماعی سیاهپوستان که او و همسرش بدست طرفداران آپارتاید به قتل رسیدند.

جدول ۱- مقایسه نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ شهر کرمانشاه و محله چمن

موقعیت	جمعیت	مساحت(هکتار)	تعداد خانوار	تراکم نسبی	بعد خانوار
محله چمن	۵۳۰۲	۱۱/۶۴	۱۲۲۹	۴۵۵/۵	۴/۳۱
کرمانشاه	۸۵۷۰۴۸	۹۵۶۷	۲۴۳۸۱۲	۸۹/۶	۳/۵۲

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

## یافته‌های پژوهش

### (الف) مهاجرت در محله

بر اساس نتایج تحقیقات میدانی نگارندگان ۸۱/۶۷٪ از سرپرست خانواده‌های پرسش‌شونده در محله موردنظر متولد شهر کرمانشاه نیستند و مهاجر می‌باشند این در حالی است که تنها ۱۸/۳۳٪ خانواده‌های مورد تحقیق، کل اعضای خانواده مهاجر بوده و متولد شهر کرمانشاه نیستند. از نظر تعداد نفرات در کل جامعه آماری نیز ۷۴/۱۳٪ متولد شهر کرمانشاه هستند. که مقایسه‌ی محل تولد سرپرست خانوار و اعضای خانوار گویای این مسئله است که نسل جدید متولد شهر هستند و بنابراین توقعات و انتظارات متفاوتی نسبت به نسل قبل از شهربارند. مبدأ مهاجرت سرپرست خانوارهای مهاجر در (جدول ۲) آمده است.

جدول ۲- مبدأ مهاجرت ساکنان محله چمن

مبدأ مهاجرت	محالات دیگر شهر	شهرستان	شهرهای هم‌جوار	روستاهای استان	روستاهای استان‌های دیگر	مجموع
درصد	۵/۸۳	۱۴/۱۷	۶/۶۶	۴۹/۱۷	۱۱/۶۷	۸۷/۵

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

با بررسی انجام‌گرفته بر روی جامعه آماری موردنظر، و پاسخ‌های خانواده‌ای که سرپرست آن‌ها مهاجر هستند مشخص گردید که علت اصلی مهاجرت کار و مسائل معيشی بوده و ارزانی مسکن و روابط خویشاوندی و نزدیکی به اقوام نیز در این مسئله نقش مهمی دارند (جدول ۳).

جدول ۳- علت مهاجرت به محله چمن

مجموع	علل مهاجرت به محله چمن
۴۹/۵۲	کار و معيشت
۰/۹۶	تحصیل
۱/۹	ازدواج
۱۷/۱۴	روابط خویشاوندی و نزدیکی به عنوان
۲/۸۵	بلایای طبیعی
۵/۷۱	جنگ
۲۰	ارزان بودن سکونت در محله
۱/۹	سایر
۱۰۰	مجموع

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

بر اساس تحقیقات انجام‌شده بیشتر ساکنان در موطنه اصلی خود مالک خانه و یا زمین نیستند که این امر موجب کاهش تعلق خاطر و وابستگی مهاجران به مبدأ مهاجر می‌گردد و با کاهش این ارتباط احتمال بازگشت مهاجران به موطنه اصلی خود نیز کاهش می‌یابد که این مسئله می‌تواند ناشی از فقر باشد و مهاجر با فروش خانه وزندگی خود مهاجرت را برای خود و خانواده‌اش میسر می‌سازد و درواقع پل بازگشت را از بین می‌برد. در تحقیق صورت گرفته از مهاجرین بامبدا اولیه شهری، ۲۵٪ دارای خانه هستند و بر همین مبنای در مهاجرین با مبدأ اولیه روستایی، ۱۷/۸٪ در روستای خود مالک خانه می‌باشند (جدول ۴).

جدول ۴- مالکیت مهاجرین در مبدأ مهاجرت

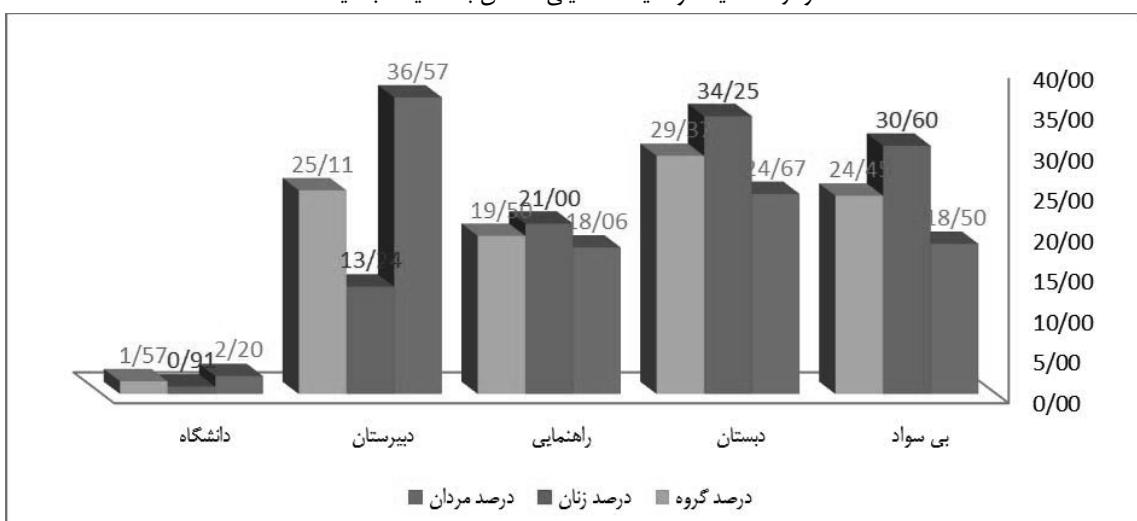
گروه مهاجر	دارای خانه	دارای زمین	دارای دام	مجموع
مهاجرین با مبدأ روستایی	۱۷/۸	۱۲/۳	۶/۸۵	۱۰۰
مهاجرین با مبدأ شهری	۲۰	۸	۰	۱۰۰

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

**(ب) سواد**

در تحقیق میدانی صورت گرفته، از مجموع افراد بالای ۶ سال ۲۴/۴۵٪ افراد بی‌سواد هستند. این رقم در بین دو جنس زن و مرد ساکن در محله بسیار متفاوت است و درصد بی‌سوادی زنان ۳۰/۶٪ که اندکی کمتر از دو برابر مردان یعنی ۱۸/۵٪ است. در بین گروه‌های مختلف باسوان در کل جمعیت، بالاترین میزان را باسوان مقطع ابتدایی و دیبرستانی با ۲۹/۳۷ و ۲۵/۱۱ تشکیل می‌دهند که سهم مردان و زنان در آن متفاوت است. بیشترین گروه باسوان در بین زنان را باسوان مقطع ابتدایی با ۲۵/۳۴٪ به خود اختصاص داده‌اند و گروه باسوان دیبرستانی و دانشگاهی در بین زنان بسیار اندک است. در بین مردان نیز گروه باسوان دیبرستانی با ۳۶/۵۷٪ بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند هرچند میزان باسوان دانشگاهی در این گروه جنسیتی نیز بسیار کم است (۲/۲٪)، اما آمار حاکی از برتری قابل ملاحظه میزان سطح سواد مردان بر زنان در این اسکان غیررسمی است (نمودار ۱).

نمودار ۱- مقایسه وضعیت تحصیلی ساکنان به تفکیک جنسیت

**(ج) ویژگی‌های اقتصادی**

در بررسی‌های مربوطه از منظر فعالیت‌های اقتصادی، سهم جمعیت فعال آن از کل جمعیت معادل ۳۳/۱۴٪ است و جمعیت غیرفعال ساکن در این ناحیه ۶۶/۸۶٪ کل جمعیت را تشکیل می‌دهند (جدول ۵).

جدول ۵- وضعیت فعالیت و اشتغال در چمن

شاخص	جمعیت فعل	جمعیت غیرفعال	جمعیت شاغل	جمعیت بیکار
درصد	۳۳/۱۴	۶۶/۸۶	۸۰/۳۵	۱۹/۶۵

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

نتایج حاصل از پردازش داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه‌ی خانوار که درباره‌ی نوع و درجه‌ی مهارت و تخصص شاغلان به دست آمده است نشان می‌دهد که از بین شاغلان چمن ۱۱/۶۸٪ از آنان دارای مهارت نسبی هستند که موجب گردیده اکثر افراد فاقد مهارت و تخصص، جذب اقتصاد غیررسمی گردند. پس از مشاغل کاذب و غیررسمی، بخش خدمات و صنعت در مرتب بعدی هستند (جدول ۶).

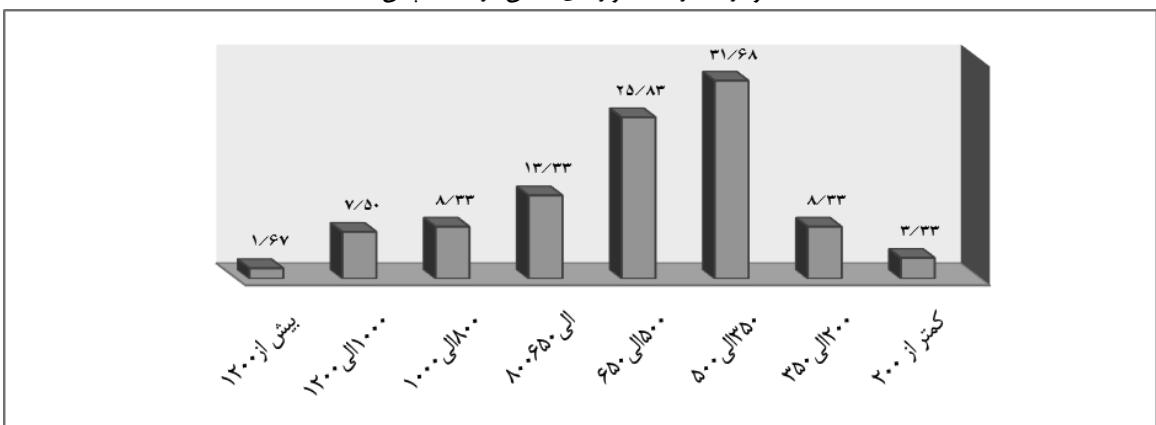
جدول ۶- درصد شاغلان در بخش‌های مختلف اقتصادی

بخش خدمات	بخش کشاورزی	بخش صنعت	بخش رسمی	بخش غیررسمی	افراد ماهر و نیمه ماهر	شرح
۳۵/۹۷	۱/۴۴	۸/۶۳	۴۶/۰۴	۵۳/۹۶	۱۱/۶۸	درصد افراد

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

با توجه به این که از سوی رئیس شورای رقابت اعلام گردید که خانوارهای شهری با درآمد ماهانه کمتر از ۹۴۶ هزار تومان زیرخط فقر هستند (به نقل از خبرگزاری ایسنا، ۹۲/۱۱) و بر اساس نتایج تحقیقات میدانی توسط نگارندهان می‌توان نتیجه گرفت که بیش از ۸۰٪ ساکنان چمن در زیرخط فقر زندگی می‌کنند و حدود نیمی از آن‌ها به حداقل حقوق کارگری نیز دسترسی ندارند (نمودار ۲). این مسئله موجب گردیده که بیش از ۹۰٪ ساکنان قادر پس انداز باشند.

نمودار ۲- درآمد خانوارهای ساکن در محله چمن



#### (د) مسکن

همان‌گونه که در جدول ۷ آمده است بیش از ۷۵٪ ساکنان محله دارای مسکن ملکی هستند و ۱۷/۵٪ نیز مستأجر هستند و ۶/۶۷٪ نیز به صورت رایگان از مسکن خود بهره می‌برند که این افراد بیشتر در منزل اقوام (پدر و مادر و یا پدرزن و مادرزن...) ساکن می‌باشند. نکته قابل تأمل در این بحث وضعیت مالکیت است و همان‌گونه که گفته شد این اسکان غیررسمی از تقسیم و فروش غیرقانونی زمین‌های دولتی و عمومی شکل گرفته است و درواقع زمین این اسکان جزء اراضی ملی است که در دوران انقلاب از سوی واسطه‌ها این اراضی که به اراضی خصوصی متصل بودند تقسیم و به متقاضیان به فروش رسید. در حال حاضر مساکن احتمالی در چمن فاقد سند ثبتی بوده و خرید و فروش آن‌ها به صورت قولنامه‌ای و توافقی است. این مسئله یکی از عوامل کاهش قیمت زمین و مسکن به یک‌ششم قیمت آن در شهر کرمانشاه است.

جدول ۷- نحوه‌ی تصرف مسکن در محله چمن

نوع تصرف	ملکی	اجاره‌ای	سکونت رایگان
درصد	۷۵/۸۳	۱۷/۵	۶/۶۷

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

بر اساس نتایج تحقیقات میدانی از خانواده‌های موردمطالعه در این اسکان مشخص گردید که بیشترین مساحت واحدهای مسکونی ۵۰ مترمربع و کمتر است (۴۸/۳۳٪) و درواقع حدود ۹۵٪ از خانواده‌های موردنظر در واحدهای مسکونی کمتر از ۱۰۰ مترمربع ساکن هستند. همچنین اکثر ساختمان‌های موجود در این اسکان غیررسمی، یک طبقه هستند (۷۷/۵٪). این جدول نشان می‌دهد که ۲۲/۵٪ نیز دوطبقه هستند. درخصوص قدامت ساختمان‌های موردنظر، مشخص می‌گردد، اکثریت این منازل قدامتی بیش از ۱۰ سال دارند و بیشتر آن‌ها نیز (۶۷/۵٪) قدامتی در حدود ۱۱ تا ۳۵ سال دارند که این خود فرسودگی این اسکان را نشان می‌دهد (جدول ۸).

جدول ۸- سازه اینیه موجود در اسکان

کیفیت سازه اینیه	درصد	۳/۳۳	۵۶/۶۷	۳۷/۵	تعداد
اسکلت فلزی	۴	۶۸	۲۵	تیر چوبی یا آجر یا سنگ	سقف چوبی و دیوار خشتشی و گلی
کیفیت سازه اینیه	تعداد	۶۸	۲۵	تیر چوبی یا آجر یا سنگ	سقف چوبی و دیوار خشتشی و گلی

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

در خصوص نحوه احداث مساکن موجود مشخص گردید که ۹۰٪ آن‌ها به صورت بنایی و کارگری و بدون رعایت اصول مهندسی ایجاد گردیده است (جدول ۹).

جدول ۹- کیفیت احداث اینیه موجود در اسکان

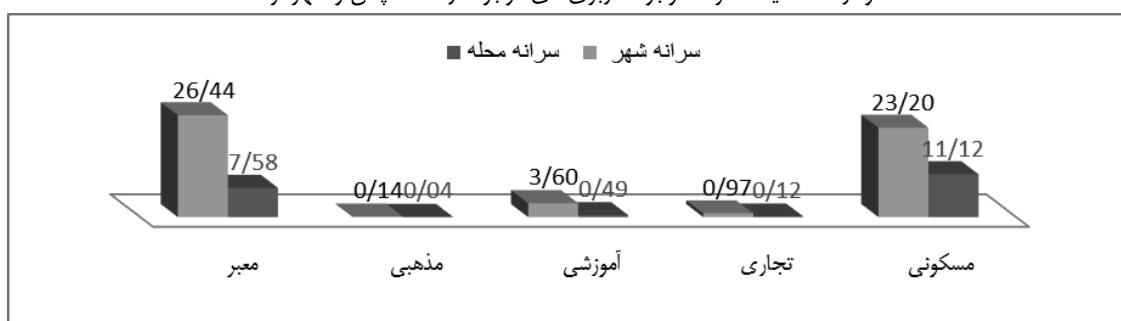
کیفیت احداث	درصد	۲/۵	۵/۸۳	۹۰	تعداد
مهندسي ساز	تعداد	۳	۷	۱۰۸	بنایی، کارگری
کیفیت احداث	تعداد	۳	۷	۱۰۸	بنایی، کارگری

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

#### (ه) سرانه کاربری‌های موجود در محله

بررسی کاربری‌های موجود در محله نشان می‌دهد که این محله فاقد کاربری‌های فضای سبز، درمانی، تأسیسات شهری، اداری و انتظامی است و سایر کاربری‌های آن در سطح نامطلوب است (شکل ۲). در مقایسه سرانه کاربری‌های موجود محله و سرانه کاربری‌های موجود شهر، کمبودها بیشتر مشخص می‌شود (نمودار ۳).

نمودار ۳- مقایسه سرانه موجود کاربری‌های موجود در محله چمن و شهرکرانشاه



#### (و) مشارکت پذیری ساکنان

با توجه به تحقیق صورت گرفته در خصوص میزان مشارکت ساکنان در گروه‌های موجود در محله، شرکت در هیئت مذهبی بالاترین آمار را به خود اختصاص داده است (جدول ۱۰).

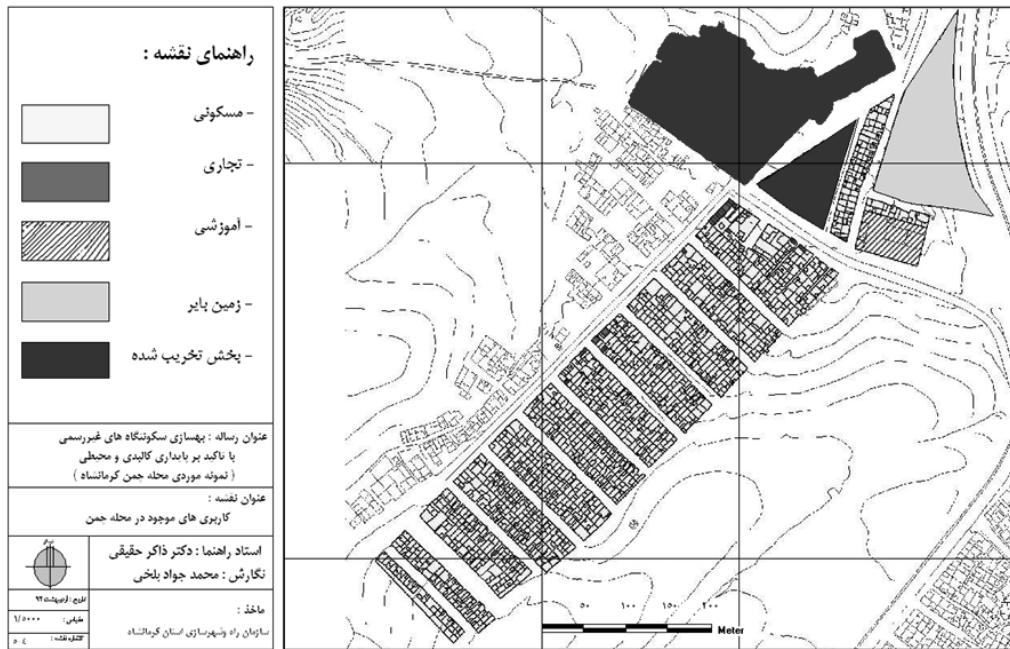
جدول ۱۰- مشارکت ساکنان در گروه‌های غیردولتی فعال در محله

گروه‌های فعال	درصد مشارکت	۸۴/۱۷	۲۳/۳۳	۳/۳۳	اویا و مریبان
گروه‌های فعال	درصد مشارکت	۸۴/۱۷	۲۳/۳۳	۳/۳۳	اویا و مریبان

مأخذ تحقیقات میدانی نگارنده

همچنین در تحقیق صورت گرفته در خصوص توانایی ساکنان و افراد مورد برطرف کردن مشکلات موجود در محله نتایج حاکی از این موضوع است که اکثر افراد یعنی ۸۰٪ به کمک اهالی برای برطرف کردن مشکلات اعتقادی ندارند و ۹۵٪ این افراد تمایلی به مشارکت در این امر ندارند (جدول ۱۱).

شکل ۲- کاربری های موجود در محله چمن



جدول ۱۱- میزان تمايل ساكنان برای مشارکت در حل مشكلات محله

تمايل افراد به مشارکت در حل مشكلات		اعتقاد به توانايي اهالي برای مشارکت	موارد مورد پرسش
پول	وقت و کار		
۰/۸۳	۴/۱۷	۲۰	الف- مذاکره با شهرداری برای نحوه خدمات رسانی (مانند جمع آوری زباله)
۳/۳۳	۳/۳۳	۶/۶۷	ب- سازمان دهی و عملی کردن تمیز کردن خیابان ها و جمع آوری زباله
•	۰/۸۳	۲/۵	ت- ساختن تأسیسات عمومی (مکان های ورزشی ....)
•	۱/۶۷	۱/۶۷	غیره

مأخذ: تحقیقات میدانی نگارنده

### نتیجه گیری

در تحقیقات صورت گرفته حس تعلق به مکان در بین ساکنان بسیار پایین بوده است و تمايل به مشارکت نیز بسیار اندک بود که این مسئله توانمندسازی ساکنان و ساماندهی محله را با مشکل مواجه می کند ریشه های این امر رامی توان در این مسئله دانست کرد که محله در اراضی ملی احداث گردیده و ساکنان آن فاقد سندملکی برای واحد مسکونی خود هستند و مالکیت آنان به رسمیت شناخته نشده، و به این دلیل ساکنان نمی توانند از تسهیلات و وام های بانکی استفاده کنند همچنین نامشخص بودن وضعیت مالکیت موجب بی انگیزگی و عدم تمايل برای بازسازی و تعمیر و احداث های مسکونی آنان گردیده است و تخریب بخشی از این اسکان موجب بدتر شدن اوضاع و افزایش بدبینی و بدگمانی ساکنان به ادامه سکونت در محل گردیده است. لذا اولين گام برای توانمندسازی و ساماندهی این سکونت گاه ایجاد نوعی امنیت روانی از طریق تعیین تکلیف مالکیت و احداث های مسکونی است درواقع اولين گام برای توانمندسازی برطرف کردن مشکل مالکیت است که نتایج مهمی در پی خواهد داشت و موجب همراهی مردم با برنامه ساماندهی خواهد شد. جهت توانمندسازی ساکنان پیشنهاداتی ارائه می گردد:

- تشکیل نهادهای و گروههای محلی (NGO) و سازمان های غیردولتی و سازمان های داوطلبانه مردمی (CBO) برای استفاده از پتانسیل های مردمی، مشارکت وایفای نقش در امور مختلف محله.

- افزایش توان اقتصادی خانوارها از طریق توسعه تعاوینی‌ها با نقش هدایت‌گر بخش دولتی و صندوق‌های خردوارم کمپره.
  - آموزش فنون و مهارت‌های فنی لازم برای به دست آوردن مشاغل مناسب و دائمی.
  - استفاده از ویژگی‌ها و توانایی‌های زنان محله و فرهنگ‌سازی برای صرفه‌جویی و ارتقای نقش آنان در مدیریت مالی خانواده.
  - استفاده از نفوذ بزرگان و معتمدین محلی و افرادی که در میان مردم دارای جایگاه هستند جهت جلب مشارکت ساکنان.
- همچنین پیشنهادانی جهت بهسازی اسکان غیررسمی چمن ارائه می‌گردد:
- ۱- ایجاد زیرساخت‌های شهری موردنیاز محله شامل گاز شهری، جریان دفع آب سطحی، برق و روشنایی عمومی که این مسئله با توجه به قرارگیری در محدوده قانونی و خدماتی شهری و دریافت عوارض نوسازی و سایر عوارض از سوی شهرداری علی‌رغم به رسمیت نشناختن مالکیت ساکنان صورت می‌گیرد، این اقدام می‌تواند با حمایت بخش دولتی و با مشارکت خود مردم صورت گیرد و ارائه این خدمات با افزایش ارزش زمین و مسکن که خود در جلوگیری از ورود افراد دیگر و رشد بی‌برنامه این اسکان مؤثر است همراه خواهد بود.
  - ۲- تغییر محل ورودی اسکان با توجه به قرار گرفتن آن در پیچ نسبتاً تنیدی که دید رانندگان را کم و خطر بروز تصادفات را زیاد کرده است و همچنین ایجاد پل عابر پیاده برای ایمن کردن عبور و مرور ساکنان.
  - ۳- عرصه‌ی ارزان‌قیمت مصالح بادوام برای ساخت‌وساز و بهسازی واحدهای مسکونی از سوی سازمان‌های مدیریت شهری و وام‌های بلندمدت و میان‌مدت با هدف ارتقای کیفیت و استحکام خانه‌ها.
  - ۴- احداث فضاهای آموزشی- بهداشتی (فقدان مدرسه راهنمایی، مهدکودک و مرکز بهداشت در محله کاملاً مشهود است) و کمک به ارتقای سطح فرهنگی مردم در زمینه تنظیم خانواده و رعایت مسائل بهداشتی از طریق ایجاد این کاربری‌ها.
  - ۵- ایجاد امکانات تفریحی و گذران اوقات فراغت در محله، می‌توان از ساعت‌های بی‌استفاده ماندن فضاهای آموزشی برای فعالیت‌های فرهنگی، ورزشی و... بهره برد.
  - ۶- بهبود سرانهی کاربری‌های شهری در طریق افزایش دادن سرانه‌های مسکونی، فرهنگی، آموزشی، تجاری و ایجاد یک مرکز محله با محوریت مسجد محله، مرکز خرید و... با حمایت دولت و مشارکت مردم و بخش خصوصی با استفاده از اراضی باز و موات در محله.
  - ۷- تلاش در جهت ارتقای سلامت و بهداشت محیط با منظم کردن خدمات شهری ارائه شده از سوی شهرداری (مانند: جمع‌آوری زباله خانوارها، نظافت محله) با کمک و مشارکت ساکنان و جلوگیری از فعالیت‌های تمدید‌کننده محیط برخی از ساکنان مانند: نگهداری احشام
  - ۸- تخریب و جایجایی آونک‌های احداث شده در بخش غربی و ایجاد کمرنگ سبز برای جلوگیری از توسعه‌ی سکونت‌گاه در اراضی کشاورزی بخش غربی اسکان موردنظر
  - ۹- تلاش در جهت برقراری هرچه بیشتر امنیت و مقابله با ون‌دالیسم اجتماعی با ایجاد پاسگاه و یا کشیک‌های شبانه پلیس با کمک مردم و بهخصوص پایگاه بسیج محله.

## فهرست مراجع

۱. ایران‌دoust، کیومرث (۱۳۸۹)، سکونت‌گاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی، تهران: انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
۲. پاتر، رابت.ب و سلی‌ایوانز (۱۳۸۴)، شهر در جهان در حال توسعه، ترجمه کیومرث ایران‌دoust و دیگران، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
۳. پوراحمد، احمد و همکاران (۱۳۸۹)، آسیب‌شناسی سیاست‌های دولت در ساماندهی اسکان غیررسمی (مورد محلات نای بند، شیر سوم و خواجه عطا شهر بندرعباس، مطالعات شهری و منطقه‌ای، تابستان، سال دوم، ش. پنجم: صص ۵۴-۲۹).
۴. پورمحمدی، محمد رضا و رضا جهان‌بین (۱۳۸۸)، ادامه حیات اسکان غیررسمی و رویکرد توامندسازی به مثابه نوبن‌ترین راهبرد مقابله با آن (مطالعه موردی شهر تبریز)، فصلنامه جغرافیایی چشم‌انداز زاگرس، سال اول، ش. ۱: صص ۵۲-۳۳.
۵. پیران، پرویز؛ (۱۳۸۲)، اجتماعات اسکان غیررسمی در ایران: از دنیای زندگی روزمره تا تحلیل نظری، در گزارش کارگاه تخصصی اسکان غیررسمی (به کوشش محمد بوجانی)، نشر دانشگاه شهید بهشتی.
۶. پیری، عیسی و هم کاران، (۱۳۹۱)، امکان‌سنجی به کارگیری رهیافت‌های توامندسازی در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی ناحیه گل شهر مشهد، فصلنامه مطالعات شهری و منطقه‌ای، بهار، سال سوم، ش. ۱۲: صص ۱۳۴-۱۱۹.
۷. تدبیرشهر، مهندسان مشاور، (۱۳۸۲)، مطالعات امکان‌سنجی بهسازی شهر تگار و توامندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه (مرحله اول)، بهار، (برای وزارت مسکن و شهرسازی).
۸. جوان، جعفر، (۱۳۸۴)، نگرشی کوتاه بر ساخت‌وسازهای غیرمجاز در حاشیه شهر مشهد، مجله جغرافیا و توسعه‌ی ناحیه‌ای، بهار، ش. ۴.

۹. چیما، جی شاپیر، (۱۳۷۹)، مدیریت شهر: خط مشی‌ها و نوآوری‌ها در کشورهای در حال توسعه، ترجمه پرویز زاهدی، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، چاپ اول.
۱۰. حاتمی نژاد، حسین و جواد حسین‌اوجلی، (۱۳۸۸)، بررسی تطبیقی برخی شاخص‌ها در سکونت‌گاه‌های غیررسمی اطراف کلان‌شهر تهران (مطالعه موردی: حصار امیر و شهرک انقلاب)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، بهار، ج. ۹، ش. ۱۲: صص ۷-۲۹.
۱۱. سازمان مسکن و شهرسازی، (۱۳۸۲)، مطالعات امکان‌سنجی بهسازی شهر تکار و توانمندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه (مرحله اول)، مهندسین مشاور تدبیر شهر، بهار.
۱۲. شفیعی، محمدعلی و سعیدشیعی، (۱۳۹۱)، بررسی رابطه توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی نمونه: ساکنان محله غیررسمی شمیران نو، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، تابستان، سال بیست و سوم، ش. پیاپی ۴۶: صص ۱۳۹-۱۶۴.
۱۳. شوگیل، چارلز ال، (۱۳۸۱)، آینده توسعه شهری برنامه‌ریزی شده در جهان سوم، مترجم شهرزاد مهدوی، فصلنامه هفت شهر، سال سوم، ش. ۹۰: صص ۵۱-۴۲.
۱۴. صرافی، مظفر، (۱۳۸۱)، بهسوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی - از حاشیه‌نشینی تا متن شهرنشینی، فصلنامه هفت شهر، ۱۳۸۱، تابستان، ش. ۸: صص ۱۵-۱۱.
۱۵. قرخلو، مهدی و محمد میره، (۱۳۸۶)، توانمندسازی اجتماعی، راه حلی برای حاشیه‌نشینی (شیخ‌آباد قم)، فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، بهار، سال دوم، ش. سوم: صص ۱۲۶-۱۱۱.
۱۶. کمان روdi، موسی، (۱۳۷۷)، اسکان غیررسمی در تهران ساماندهی در منطقه ع شهرداری پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهری بهشتی.
۱۷. گیلبرت، آلن و ژوزف گاگلر، (۱۳۷۵)، شهرها فقر و توسعه، ترجمه پرویز کریمی ناصر، تهران: انتشارات شهرداری.
۱۸. لاکویان، آپرودیسیوا، (۱۳۶۴)، خانه‌سازی در جهان سوم، مترجم مینو رفیعی، انتشارات برنامه‌بودجه، تهران.
۱۹. مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوذ و مسکن سال ۱۳۹۰.
۲۰. میره، محمد، (۱۳۸۴)، بررسی و ساماندهی اسکان غیررسمی در شهر قم؛ مورد شیخ‌آباد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده جغرافیا: دانشگاه تهران.
۲۱. وزرای مسکن و شهرسازی آسیا-اقیانوسیه، (۱۳۸۷)، مجموعه گزارش‌های ملی و منطقه‌ای اجلاس تهران، دومین اجلاس توسعه شهری پایدار: همراهی رشد با عدالت و با هویت، تهران: انتشارات معاونت شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی.
۲۲. هیراسکار، جی کی، (۱۳۷۶)، درآمدی بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، ترجمه محمد سلیمانی و احمد رضایکانی‌فرد، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم.
23. Abbott, J; 2000 , *Upgrading informal settlements for integration the formal city*. Denmark, June 15-18, 2000.
24. Gilbert, A, 1994, *The Latin America city*. Latin America Bureau,London.
25. Lana, Winayanti ; Heracles, C,2000, Provision of urban services in an informal settlement; a case study of kampungpeanas Tanggul, Jakarta, university of Canberra, Australia, ACT 2061,
26. Mitlin, Diana & David Satterthwaite,2004, Empowering Squatter CitizenLocal Government, *Civil Society and Urban Poverty Reduction*,Earthscan , London . Sterling, VA
27. Pugh,Cedric, 2000, Squatter Settlements, Their Sustainability Architectural Contributions, and Socio-Economic Roles. In :Cities vol.17,no5, pp325-337
28. UNESCAP,2001,Municipal and Management in Asia:A comparative study,In:United Nation Economic and Social Commission for Asia and Specific.
29. UN-Habitat,2008, an asset-based Approach to Community Development and Capacity Building. Nairobi: Earthscan Publication